

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE TAT ALMA DUYU FİİLLERİ (SÖZCÜKSEL ANLAM BİLİMİ AÇISINDAN BİR DENEME)

Kıyal KAMÇİBEKOVA ABDİRİM*

Özet:

Zihni bir sürecin başlangıcını oluşturan duyu fiillerinin, mantık ve ruh bilimleri için önemli olduğu kadar dil bilimi için de önemli ve ciddi rol oynadığı son zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen Türkoloji alanında disiplinler arası bir konu olan duyu fiilleri yeterli oranda incelenmemiştir. Bu çalışmada duyu fiillerinin bir türü olan tat alma duyu fiilleri sözcüksel anlam bilimi açısından ele alınmış ve Kırgız Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen tat duyu fiilleri örneklendirmelerle değerlendirilmiştir. Ayrıca tat duyu fiillerinin anlamsal özellikleri ve türleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kırgız Türkçesi, duyu fiilleri, algılama, tat duyu fiilleri.

Abstract:

It is known that perception verbs, which are located at the beginning of the mental process, play an important role in linguistics as well as in logic and psychological sciences. In spite of this, perception verbs which are constitute interdisciplinary issue, are not investigated properly in the field of studies associated with Turkic languages. In this study perception verbs of taste are examined with respect to their lexical semantics and evaluated in the light of the examples taken from Kyrgyz dictionaries. Moreover the semantic features and the types of perception verbs are also considered.

Key words: Kyrgyz Turkic, perception verbs, perception, perception verbs of taste.

1. Tat Alma Duyu Fiilleri

Genellikle yenilen veya içilen maddelerin ağızımıza alınmasıyla dil ve ağız yüzeyindeki tat duyumu hücreleri harekete geçmektedir ve bu hücreler bünyemizdeki sinir akımlarına katılarak algılanan bilgileri beyne iletmektedir. Tat duyumu alanında gerçekleşen bu algılama türünün dil bilimsel ifadelerini tat alma duyu fiilleri oluşturmaktadır. Örneğin:

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Men da uşul ayda kımız içip, oorudan ayıktım ele. “Ben de bu aylarda kımız içip, hastalıktan kurtulmuştum.” (PSkg¹: 08/0905). *Erteñ menen bir cumurtka, buuga bışkan kozu karın menen azıktanıp, artınan alma ce apelsın ceýt. “Sabah bir yumurta, buharda pişen mantar yiyip ardından da elma veya portakal yer.”* (PSkg: 09/1215)

Bu cümlelerdeki *iç-*, *azıktan-*, *ce-* duyu fiilleri, tat duyularını uyaran eriyici cisimlerin algılandığını ifade etmektedir.

Kırgız Türkçesinde tat alma duyu fiillerinin çekirdek fiili “tat almak” anlamına gelen *daam tat-* fiilidir. *Daam tat-* fiili, en çok metinsel sıklığa sahip olan fiil değilse de, anlam itibarıyla Kırgız Türkçesindeki tüm tat alma duyu fiillerini kapsayan fiildir. Örneğin:

Bizge kelgender Kırgızdın uluttuk tamaktarınan daam tatıp, kadırluu konok bolup ketse deybiz. “Bize gelenler Kırgız millî yemeklerinden yiyip değerli misafirimiz olsa, deriz.”

Bu cümlede *daam tat-* fiilinin tüm iyecek ve içecekleri kapsadığı gözlemlenmektedir. Bu fiile yakın anlamlı *tamaktan-*, *azıktan-*, *ookattan-* fiilleri vardır.

Aşıkça salmaktan arıluu üçün, ceñil tamaktar menen azıktanabız. “Fazla kilolardan kurtulmak için hafif yemeklerle besleniriz.”

Kırgız Türkçesinde farklı sözcüklerle fiillerin birlikte dizimlenmesinden oluşan anlamca kaynaşmış birleşik tat duyu fiilleri de vardır. Bu fiiller farklı anlamsal özellikleri de taşımakla birlikte çok yaygın olarak kullanılan *tamak tat-*, *daam sız-*, *şam şum et-*, *özök calga-*, *naar al-*, *naar tat-*, *ookat iç-*, *tuz tat-*, *cep iç-* gibi fiillerdir. Sadece “içmek” anlamlarını kapsayan *iç-*, *cut-*, *sor-* gibi fiiller de mevcuttur. Ayrıca Kırgız Türkçesinin farklı ağızlarında kullanılan *bört-*, *mangıt-* gibi tat alma duyu fiilleri de tespit edilmiştir.

Tat alma duyu fiillerinin diğer bir özelliği de dil bilgisel açıdan çok esnek yapıya sahip olmasıdır. Tat duyu fiillerinin esas fiile tasvir anlamı katan yardımcı fiillerle kullanımı da yaygındır:

Biz bargandan kelgençe, mömö-cemiş menen azıktanıp cürdük. “Biz vardığımız günden gelene kadar hep meyve ve sebzelerle beslendik.” (FSkg 08/0902). *Kadimki turmuştta Kırgızdın suusunduktarın içip ele cüröbüz. “Gerçek hayatımızda Kırgızların soğuk içeceklerini içiyoruz”*(PSkg: 09/1124).

cür- yardımcı fiili, birinci cümlede yapılan hareketliliğin (meyve ve sebze yeme işinin) belli bir süre içinde devam ettiğini, ikinci cümlede ise hareketliliğin (soğuk içecekleri içmenin) âdet hâline geldiğini ifade etmektedir.

Tat alma duyu fiillerinin farklı bir grubu da, ikincil tat alma duyu fiilleridir. Örneğin: *kemir-* ve *cala-* fiillerini ele alalım. “Kemirmek” anlamına gelen *ke-*

1 www.presskg.com

mir- fiilinin asıl anlamı, sert bir şeyi dişleriyle azar azar koparmaktır, “yalamak” anlamına gelen *cala-* fiilinin asıl anlamı ise dilini bir şeylerin üzerinden sürüp geçmektir. Ancak, bir şeyleri kemirirken veya yalarken tat alma duyularımızın da uyarıldığına farkındayız. Bu tür algılamanın da uyarıcıları eriyen cisimlerdir. Bu fiil grubuna *çayna-*, *em-*, *kemir-*, *mülcü-*, *tişte-* gibi fiilleri de eklemek mümkündür. Örneğin:

Armanga içi çık tolup, Arstanıñ parmağın cara çaynadı (“Manas”). “Arzuyla içi tamamen dolup Arslan’ın parmağını keserek çiğnedi.” (KTS² 61). *Cumuşçu kolundagı zagara nandın sınığın tişteği*. “İşçi elindeki mısır ekmeği dilimini ısırıldı.” (KTS 237).

Fiillerin anlam çözümlemesindeki önemli anlamsal özelliklerden olan isteklilik, hareketlilik, süreklilik, temaslılık ve sonluluk kriterlerine göre de tat duyu fiillerini değerlendirmek mümkündür.

Tat alma duyu fiilleri, görsel ve işitsel duyu fiillerinden farklı olarak, genellikle isteğe bağlı gerçekleşen ve aktif bir hareketlilik içeren fiillerdir. Ayrıca tat alma duyusunun uyarıcılarının ve uyarılanlarının, farklı bir deyişle, eriyen cisimlerle, dil ve ağız yüzeyindeki hücrelerinin kesiştiği noktanın bünyemizde olması, tat duyu fiillerindeki temaslılığın fiziksel olduğunu göstermektedir. Tat duyu fiillerindeki diğer bir özellik de, algının sonlandığının nitelenmesidir. Dolayısıyla bu fiiller sonluluk anlamını içermektedir.

Tat duyu fiillerini gerçekleştiren eylemin süreç tiplerine göre de değerlendirecek olursak, *cutup ciber-* “yutuvermek” ve *ooz tiy-* “tadına bakmak, azıcık yemek” fiilleri bir an içinde olup biteni betimler. Diğer tat duyu fiilleri ise, belli bir zaman içinde yol alan olayı betimlemektedir ve süreklilik anlamını içermektedir.

2. Kırgız Türkçesinde Tat Alma Duyu Fiilleri

Kırgız Türkçesi sözlüklerinden tespit edilen tat alma duyu fiillerini dört ana grup altında incelemek mümkündür.

2.1. *ce-* fiil grubu

Azıktan-: “1. Yemek yemek, 2. Beslenmek.”

Tamurları arkıluu ösümdüktör azıktanat, köktöp ösöt. “Bitkiler damarlarıyla beslenip, yeşerip büyürler.” (KTS 24). *Ekinçi üç kündö nakta tooktun etin suuga bışırıp, tuz salbay azıktanat*. “İkinci üç günde de sadece tavuk etini haşlayıp pişirip beslenir.” (PSkg 09/1215-11).

Azıktan- tat duyu fiili, isteğe bağlı gerçekleşen aktif duyu fiilidir. Diğer tat fiillerinden farklılığı, algılayıcının beslenme alışkanlığına bağlı yeme içme hareketliliğini niteleyen durumlarda daha sık kullanılmasıdır.

2 bduldaev, E. – Isaev, D. (1969), Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü.

Imırkay özöktöş iki süt menen azıktanıp torolot: biri – enenin sütü, ekincisi – eldin duhu. “Bebek birbiriyle sıkı bağları olan esas iki sütle beslenip büyür: biri – ana sütü, ikincisi – halkın ruhu.” (PSkg 08/0711-11).

Formasın kalıbında saktap cürüü için caaçılar açkarın alma cep, anan biraz küriüç kaşası menen azıktanıp turuştu. “Formlarını korumak için okçular, aç karnına elma yiyip sonra pirinç unu yemekleriyle besleniyorlardı.” (PSkg 09/1002-13).

ce-: “Yemek yemek, karın doyurmak.”

Tamak ce. “Yemek ye”. *Biröönün toogun ceseñ, kaz bayla* (AS). “Birinin tavuğun yersen, kazını ver.” (KTS 119).

ce- fiili de isteklilik, süreklilik, hareketlilik içeren fiildir. Yardımcı fiillerle de kullanımı yaygındır.

• **cep al-** (< ce -p + al-)

Cep al, uul, küç bolot. “Ye oğul, güç verir.” (PSkg 10/0223-12).

• **cep cür-** (<ce-p + cür-)

Açkarın aşkabaktın tazalangan deneginden eki aş kaşık cep cüröbüz. “Aç karnına temizlenmiş iki yemek kaşığı kabak çekirdeği yiyoruz.”

• **cep kal-** (<ce-p + kal-)

Seyde da ezile bışkan koy etinin şorposunan içip, etinen cep kaldı. “Seyde de yumuşacık pişen koyun etinin çordasından içip etinden de yedi.”

• **cep koy-** (<ce-p + koy-)

Cok, elden murun töö cep koyot. “Yok önce deve yiyiverir.” (ÇA II: 37). *Cataarda süt kuyulgan çay iç ce alma cep koy, deyt vraç.* “Yatmadan önce sütlü çay iç veya elma ye, diyor doktor.” (PSkg 08/0131-15).

• **cep tur-** (<ce-p + tur-)

Köp cıldan beri önöktöş bolgon dostor çoguluşup baarlaşıp tamak cep turuşat. “Yıllardır samimi dost olan arkadaşlar buluşup sohbet ederler, yemek yerler.”

tamaktan-: “Yemek yemek, beslenmek.”

Bir tobu tetiği karagaydın tübündögü alaçıkka barıp tamaktana baştaştı. “Bir grubu oradaki çam ağacının altındaki küçük çadıra gidip yemek yemeye başladılar.” (KTS 573).

tat-: “1. Dille bir şeylerin tadına bakmak.”, 2. “Yemek yemek, tadını denemek.” (KTS 583). Kırgız Türkçesinde *tat-* fiilinin daha çok “yemek” anlamına gelen *tamak* kelimesiyle birlikte kullanımı yaygındır.

Bügün Uygur tamagınan tattım. “Bugün Uygur yemeğinin tadına baktım.”

Ayrıca *tat-* fiilinin “tat” anlamına gelen *daam* sözcüğüyle anlamca kaynaşmış birleşik fiil olarak *daam tat-* şeklinde kullanımı da çok yaygındır (bk. Birleşik *tat alma* fiiller grubu).

Üygö kirip, daam tatıp çık (Ubukeyev). “Eve girip yemek ye.” (KTS 583).

ookattan-: “Yemek yemek.”

Es algıla! Ookattanıp alıp, kayra kirebiz (Baytemirov). “Dinlenin! Yemek yedikten sonra, tekrar gireriz.” (KTS 467).

tüştön-: “Öğle yemeğini yemek ve biraz dinlenmek, gündüz yeme içme, misafir olmak.”

Kayra kelatkanda bizdikine kelip, tüştönö ket. “Tekrar dönerken bizimkine uğrayıp, öğlen yemeğini yiyip git.” (KTS 634).

Kırgız Türkçesinin diyalektoloji sözlüklerinden “yemek” anlamına gelen *bört-* *tat alma* duyu fiili de tespit edilmiştir.

bört-: “Atıştırmak, yemek.” Çüy ağzında kullanılan duyu fiilidir.

Etti bir top börtüp çıktım. “Eti epeyce yedim çıktım.” (KTDS³ 257b).

2.2. Anlamca kaynaşmış *tat alma* duyu fiili grubu

daam tat-: “Yemek, içmek, bir şeyin tadına bakmak.”

Üygö kirip, daam tatıp çık. “Eve girip yemek ye de git.” (KTS 583). *Kelgender dastorkondon daam tatışıp, gitara çertip, ırdaşıp, baarlaşıp oturuştı.* “Gelenler sofradan bir şeyler yiyip içip, gitar çalıp, şarkı söyleyip, sohbet edip oturdular.” (PSkg: 09/0417).

daam tat- fiili istemli olarak gerçekleşen aktif duyu fiilidir.

Kelgen konoktor uluttuk kaada-saltın negizinde dastorkondon daam tatıştı. “Gelen misafirler millî geleneklerin temelinde sofradan bir şeyler yiyip içtiler.” (PSkg 09/0327).

Bu fiil ayrıca hem yeme içme anlamını, hem de normal bir düzeyde yemek veya tadına bakmak, atıştırmak anlamlarını da kapsamaktadır. Örneğin:

(1) *Ar birinen daam tatıp, ooz tiyip körüügö sunuş kılıp cattı.* “Her birinin tadına bakıp denemesini teklif ediyordu.” (PSkg 09/0217).

(2) *Adatta cooluguşpagan din başçıları 2006-cılı Astanada cooluguşup, bir dastorkondon daam tatışıp, pikirleşken.* “Normalde buluşmayan din başkanları 2006 senesinde Astana’da buluşup bir sofradan yemek yiyip, fikirleştiler.” (PSkg 08/091-14).

Birinci cümlede sadece “tadına bakmak” anlamında kullanılmış, ikinci cümlede ise “bir öğün yemek yeme içme” anlamında kullanılmıştır.

3 Mukambaev, C., (2009), Kırgız Tilinin Dialektolojialık Sözdüğü.

Sonluluk anlamı itibarıyla değişkendir, olumsuzluk anlamını da genellikle içermez.

Çabarmandar toy eesinin üyünön daam tatkandan kiyin, bayagı konuktu bölüngön 62-üygö caygaştırıştı. “Ulaklar düğün sahibinin evinden yemek yendikten sonra o misafiri ayrılan 62. eve yerleştirdiler.” (PSkg 09/0130-14).

Bu cümlede sonluluk içermektedir, ancak yardımcı fiillerle kullanımlarında bu anlamsal özellik değişmektedir. Özellikle *cat- cür-* gibi yardımcı fiillere birlikte kullanımlarında sonluluk anlamını içermemektedir.

daam tat- duyu fiili dizgisel esnekliğe de sahiptir. Fiilden fiil türeten çeşitli yapım ekleriyle veya çeşitli yardımcı fiillerle dizimlenerek farklı anlamsal özelliklere sahip olan farklı tat alma eylemlerini de betimlemektedir:

- ***daam tattır-*** (< daam tat- tır-)

“İkram etmek, tadına baktırmak.”

Koşunalarını çakırıp çoñ köcödön daam tattırat. “Komşularını çağırıp ‘çoñ köcö’ yemeğinden ikram eder.” (PSkg 08/1230-4).

- ***daam tatıp kör-*** (< daam tatı-p + kör-)

“Tadına bakmak.”

Almandan birdi ırgıtçı, daamın tatıp köröyün. “Elmandan bir tane verir misin, tadına bakayım?” (PSkg).

Bu birleşik fiil, istekli, anlık olarak gerçekleşen, sonluluk içeren aktif fiil durumundadır.

- ***daam tatıp kal-*** (< daap tat-ı-p + kal-)

“Bir şeyler yemek, içmek.”

Üsönov, Madımarov gibi ülkön çinovnikter menen uçurundan bir daam tatıp kalıptırsız. “Üsönov, Madımarov gibi büyük siyasetçilerle zamanında birlikte yiyip içmişsiniz.” (PSkg 09/0630-11).

kal- yardımcı fiili bu cümleye belli bir zaman içinde nitelenen hareketliliğin tesadüfen veya isteyerek yayıldığı ve sonlandığı anlamını kazandırmaktadır.

Diğer birleşik fiillerin de anlamsal özellikleri *daam tat-* fiilinin anlamsal özellikleriyle paralellik sergilemektedir.

daam tat- fiilinin eş anlamlısı olan *daam sız-* fiili de mevcuttur.

daam sız-: “Yemek yemek, bir şeyler yeme içme.”

Kimdin daamın sızsañ, miñ küni salam berip, oşol kişini sıylap cür. “Kimin yemeğini yemişsen, ona bin gün selam verip hep saygı göster.” (KTS 557). *Sabır tee kopton beri komşulaş çaşagan Beyşenaalı karıyanıkına kündüzü baş bagıp, amançılığın surap, daam sızgan.* “Sabır çoktandır komşu yaşayan Beyşenaalı ihtiyarın evine uğrayıp, sağlık sıhhatini sorup bir şeyler yemişti.” (PSkg

08/0527-16). *Aytılıu Kitay tamagınan algaç colu daam sızdık.* “Ünlü Çin mutfağından ilk defa tattık.” (PSkg 08/0905-17).

Bu örnek cümlelerdeki duyu fiilleri de, iyecek veya içecek bir şeylerin yenildiği ifade etmektedir. Aktif bir hareketlilik, istekli gerçekleşen duyu fiilleridir.

Cıyından soñ tülöökanda ayköldün arbagına bağıştalıp kuran okulup, daam sızıldı. “Toplantıdan sonra, alp yiğitin ruhuna Kur’an okunup yemek yendi.” (PSkg 08/0516-2). *Tañdaydı tak etirgen daam sızıp, kaysı bir sırğa kübö bolgondoy abalda turdum.* “Çok lezzetli yemeklerden tadıp gizemli bir sırra şahit oluyor gibi hissettim.” (PSkg 09/0710-13).

daam sız- duyu fiilinin tek farklılığı olarak, *daam tat-* fiiline göre daha az kullanım alanlarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu da diğer eş anlamlısından daha az metinsel sıklığa sahip olduğunu belirtmektedir.

naar al-: “Yemek yemek, karın doyurmak.”

Kün boyu oozuna naar albadı. “Bütün gün ağzına yemek koymadı.” *Kara canım şaşpay naar alçı.* “Canım, acele etmeden bir şeyler ye, lütfen.” (PSkg 09/0924-14).

Bu fiil de *daam tat-* fiilinde sıralanan özelliklerinin hemen hemen hepsini barındırmaktadır. Ayrıca *naar al-* fiilinin dikkat çeken bir özelliğinin olduğunu gözlemledik. Bu özellik *naar al-* fiilinin daha çok *naar alba-* gibi olumsuz şeklinin kullanımının daha yaygın olmasıdır.

Bul mezigil aralarında anın caratı tañılbay, naar albay, tamçı suuga zar bolup azap tarttı. “Bu zaman zarfında onun yarası sarılmadan, bir şey yemeden, damla suya muhtaç olup azap çekti.” (PSkg 08/0805-14).

Oşol tünü oozuna naar albagandıktan, alsırap kalgan ele. “O gece yemek yemediğinden, hâlsiz düşmüştü.” *Urmattuu padişam, sizdin süyüktüü piliñiz oozuna naar albay catat.* “Sayın padişahım, sizin sevgili filiniz hiç yemek yemiyor.” (PSkg 09/1016-7).

naar al- duyu fiilinin *naar tat-* şeklindeki eş anlamlısı da kullanılmaktadır.

naar tat-: “Yemek yemek, karın doyurmak.” *Bizdikine kelip naar tatıp ketkile.* “Bizim eve geliniz, yemeğimizden yiyiniz.” (KOS⁴ 50). Bu fiilin eş anlamlısından farklılığı olumsuz hükmünün normal seyirde kullanılmasıdır.

ooz tiy-: “Ayak üstü bir şeylerin tadına bakmak veya ikram edilen içecek veya yiyeceklerden azıcık yemek.”

Kelgen adam nandan ooz tiyip, şaşılıp kayra colgo çıktı. “Gelen adam ekmeğin tadına baktı ve acele tekrar yola çıktı.” *Mından da ooz tiyip koy.* “Bunun da tadına bakınız.” (KOS 73). *Capardın üyünön ooz tiygidim.* “Capar’ın evinde tadına baktırdım.” (KOS 233).

4 Yudahin, K. (1965), Kırgızça Orusça Sözdük.

özök calga-: “Atıştırmak, açlığı gidermek için bir şeyler atıştırmak, az bir miktarda yemek yeme içme.”

Acar menen Kanıbek ataladan içip özök calgaştı. “Acar ile Kanıbek un çorbasından içip, açlığı giderdiler.” (KTS 479).

Bu fiilin özelliği, daha çok uzun zaman süren bir açlıktan sonra, açlığı bastırmak için yiyecek veya içecek bir şeylerin yenildiği veya içildiği durumlarda kullanılmasıdır.

Kiçinenden nan cep, eşi özök calgadı. “Az azdan ekmek yiyip eşi azıcık bir şey yemiş oldu.” (KOS 89). *Üçööbüz cıyıp kelgen nandı bir üylüü kişi çay menen içip, özök calgadık.* (Elebaev). “Üçümüzün topladığı ekmeği, bir aile çayla içip atıştırdık.” (KTFS⁵ 238).

şam şum et-: Biraz yemek yemek, açlığı gidermek, atıştırmak.

Men çala-bula şam-şum etip, mektepke çurkadım. “Ben azıcık bir şeyler atıştırıp okula koşturdum.” (KTS 726).

şam şum et- duyu fiilli de istemli gerçekleşen aktif bir hareketlilik içeren fiildir.

Kömür cüktööçülör; birdeme şam-şum etip catkanın körgön Andrey tigindeyden öñülö karadı. “Kömür yükleyicilerin bir şeyler atıştırmakta olduklarını gören Andrey dalıp baktı.” (KTFS 306).

Kırgız Türkçesi sözlüklerinden tespit ettiğimiz “tat alma” anlamına gelen mecazi anlamlı deyimler de vardır örnekleri de şunlardır:

• **At calına kazan asuu**, “At üstünde giderken veya yolda giderken yol azığından yemek, açlığı gidermek.”

At calına kazan as, balam, - dedi Ceerençe çeçen. “Yol azığından bir şeyler hazırla yiyelim çocuğum, dedi söz ustası Ceerençe.” (KTFS 41).

• **Caagin ayruu**, “Bir şeyleri çok doyuncaya kadar yemek, doya doya yeme içme.”

Kımızdın caagin ayırdık. “Kımızdan doya doya içtik.” (KTS 167).

• **Oozunun çığı kurgaboo**, “Sürekli yemek yemek, peş peşe bir şeyler içip yemek, ağzı boş kalmamak.”

Bu senin emneñ bar, degi oozuñdun çığı kurgabayt. “Sana ne oldu, sürekli bir şeyler yiyip içiyorsun.” (KTFS 233).

• **Tuz buyruu**, “Yemek nasip olmak.”

Sizdin tamağınızın tuzu buyrugan eken kelip kaldım. “Sizin sofranızdan yemek yemek nasipmiş ki geldik.”

5 Osmonova, C. (1980), Kırgız Tilinin Frazeologiyalık Sözdüğü.

Kırgız Türkçesinde ayrıca bu tat duyu fiillerinin karşıt anlamlıları olan, “tat almamak” anlamını niteleyen anlamca kaynaşmış birleşik fiiller de vardır.

- **Kekirtegin talga ilüü:** “Aç kalmak, yemek yememek.”

Anın kazanı oton tüşüp, kekirtegi talga ilingen. “Onun kazanı ocaktan inip (kazanı kaynamayıp) aç kalmıştı.” (KTFS 152).

- **Kekirtegi talga asıluu:** “Aç kalmak, bir şey yememek.”

Uşuntip soldoyup beker cürsöñ kekirtegiñ talga asılat. “Böyle işsiz gezer- sen, bir gün aç kalırsın.” (KTFS 152).

- **Kıl kırkpoo:** “Hiç bir şey yememek, hiç bir şey yiyemez duruma gel- mek.”

Kıl kırkpay üç kün tüşöktö cattı. “Hiçbir şey yemeden üç gün yattı.” (KTFS 210).

- **Oozuna alboo:** “İçmemek, yememek, tadına bile bakmamak.”

Al içkilikti oozuna albayt. “O içki hiç içmiyor.” (KTFS 230).

2.3. İçmek duyu fiilleri grubu

cut- “Yutmak.” Diğer tat duyu fiilleri gibi istemli gerçekleşen aktif duyu fiilidir.

İdiş çok, kımızdı çanaçtap ele cutuştı. “Kap yok, kımızı tulumdan içtiler.” (KST 223). *Aba cuttum, kımız içtim es aldım.* “Hava aldım, kımız içtim din- lendim.” (KTS 191). *Bulaktın közünö cata kalıp suudan cuttu.* “Pınar başına yatarak sudan içti.” (KTS 341).

Sonluluk esasına göre etkendir, temaslılık da fizikseldir.

cut- tat duyu fiili yardımcı fiillerle de birlikte kullanılmaktadır.

- **cutup al-** (<cut-u-p + al-)

Suu boyunça barayın, Suudan cutup alayın. “Su boyunca gideyim, sudan içeyim.” (KTS 223) *Akatap kettim, cürgülö suusun cutup alalı.* “Boğazım ku- rudu, haydi gidip içecek içelim (yutalım).” (KTS 54).

- **cutup ciber-** (<cut-u-p + ciber-)

Aleksey Aleksandroviç bulaktın közünön koçuştap, suu süzüp alıp, anı kıl-kalk ettirip cutup ciberdi. “Aleksey Aleksandroviç pınardan avucuyla su aldı ve onu ses çıkararak yutuverdi.” (KTS 396).

- **cutup koy-** (<cut-u-p + koy-)

Çalkaya oturup, koroodoy ayaktı kötörüüp, kımızdı bir kötörup cutup koy- du. “Yaslanarak oturup, büyük bir kabı kaldırarak, kımızı bir kaldırıştta içiverdi.”

cut- fiilinin anlamını niteleyen farklı anlamca kaynaşmış fiiller de vardır.

- **Kulk ettirüü:** “Ses çıkararak yutmak, yutuvermek.”

Oozundagı kult ettire cuttu da, kayra tabakka kolun sundu. “Ağzındakini yutuverdi ve tekrar elini tabağa uzattı.” (KTS 359).

- **Kürmöp cutuu:** “Ağzındakini çok çiğnemenen yutkunarak yutağa geçirmek.”

Toktogul kar sugundu da, tez tez kürmöp cuttu. “Toktogul ağzına kar attı ve çabucak yutuverdi.” (KTS 380).

- **Kult etip koyuu:** “Biraz yutmak, biraz içki içmek.”

Keede caştar çoğuluşup kult etip koyuşat eken. “Bazen gençler toplanıp biraz içki içermiş.”

Bu gruptaki diğer fiillerin de anlamsal özellikleri *cut-* fiiliyle paralellik göstermektedir.

- **iç-:** “Sıvı bir şeyleri içmek, sulu yemek yemek içmek, yutmak.”

Cayloodogu biz içken, Baytal beenin bal kımız. (Osmonov). “Yaylada bizim içtiğimiz, üç yaşındaki yılkinin bal kımız.” (KTS 254). *Kımızdı kim içpesin, kızdı kim süybösün.* (AS). “Kımızdı kim içmesin, kızı kim sevmesin.” (KTS 254). *Üydö eköö gana plitadgı çaynekti alıp kelip, çay içüügö kirişti.* “Evde ikisi elektrikli ocaktaki çaydanlığı getirip çay içmeye başladılar.” (KTS 500). *Kımız içiştı, arki-berkini süylöştü.* “Kımız içtiler, havadan sudan konuştular.” (ÇA I: 88).

sor-: “Emmek, dil ve dudakların yardımıyla bir şeyi içine çekmek, kuvvetlice emmek, somurmak, içmek.”

Bala upçusun çop-çop sorup, memirep uktap da kaldı (Sasıkbaev). “Bebek emziği emerek, uykuya daldı.” *İyip turgan ak emçek, Balkaldatıp sor, balam!* (Tokombaev). “Sütü akan memeden büyük zevkle em çocuğum.” *Papirosun kayra kayra sorup, kolunan tüşürböyt.* “Sigarasını tekrar tekrar içerek, elinden bırakmıyor.” (KTS 537).

- **şimir-:** “İçmek, tek seferde yutmak.”

Akmat bergendi kaytarbay şimirip koyup gana, tamaktan batıra cep otura berdi. “Akmat ikramları geri çevirmeden yutarak, yemek yiyerek oturmaya devam etti.” *Küçükbek çalaptı bir top şimirden kiyin esine kelet.* “Küçükbek ayrandan epeyce yuttuktan sonra kendine geldi.” (KTS 731).

- **uurta-:** “Tek seferde bitirmeden yudum yudum içmek, yudumlamak.”

Arıktın ceeginde oturup, sol kolum menen suu uurtap, biraz es aldım. “Kanal kenarında oturup, sol elimle su yudumlayıp biraz dinlendim.” (KTS 652). *Alım nandan tiştep, çaydan uurtadı.* “Alım ekmekten alıp, çay yudumladı.” (KTS 652).

- **uurtap-tatuu:** “Yudum yudum içmek, az az içmek.”

Uurtap-tatıp cürüp, Kökö da toyup algan. “Yudum yudum içerek Kökö de doymuş.” (KTS 652).

Kırgız Türkçesinin ağızlarında rastlanan “yutmak” anlamına gelen *maᅇıt-tat* alma duyu fiili de vardır.

maᅇıt-: “Yutmak, üst üste içmek.”

Çınıdağı kımızdı ulam maᅇıtıp kart kekirip koydu. “Kasedeki kımızı üst üste içip ses çıkararak geçirdi.” (KTDS 1311b).

2.4. İkincil tat duyu fiilleri

cala-: “Yalamak, dilini sürmek, diliyle bir şeylerin tadına bakmak veya yalamak.”

Askada bir too eçki caᅇı tuuᅇan, Ulaᅇın telçite albay calap turgan. (Şükürbekov). “Kayada bir daᅇ keçisi yeni doğmuş yavrusunu ayaᅇa kaldırmak için yalayıp duruyordu.” (KTS 177).

cala- isteᅇe baᅇlı gerçekteşen aktif duyu fiilidir.

May karmagan parmaᅇın calayt. “Bal tutan parmaᅇını yalar. (Harf. Yaᅇ tutan parmaᅇını yalar.)” (AS). *Alima ece mööndöᅇü sarı maydı surup çıᅇıp, aldı menen özü kiçine calap kördü.* “Alima abla kırkbayır baᅇırsaᅇından yapılan tulumda saklanan tereyaᅇını çıkarıp önce kendisi yaladı (tadına bakmak için).”

cala- fiilinin **calmala-** şeklindeki türemiş fiili de sık kullanıma sahiptir.

calmala-: “Aᅇızla veya dille yalamak, yalayıp yutmak.”

...kıçkıl maksımdı calmaladı “...ekşimsi bozayı yalayıp yuttu.” (Aalı).

calmala- duyu fiili de isteᅇe baᅇlı gerçekteşen aktif duyu fiilidir. Süreklilik açısından da etkendir.

Muzoo çiydin uçun calmalap turat. “Buzaᅇı hasırın ucunu yalalayıp duruyor.” (KTS 180).

çayna-: “Çiᅇnemek, yemeᅇi veya başka aᅇza alınan bir şeyleri ezmek, ufalamak.”

Çaynasa balday tatıᅇan, süt etten cardam berebiz. “Çiᅇnese bal gibi olan taze yumuşak etten yardım veririz.” (KTS 674) *Bir çaynasaᅇ may çayna, bilçıldasın oozuᅇda.* “Çiᅇneyeceksen yaᅇ çiᅇne, ezilsin aᅇzında.” (KTS 132).

Çayna- duyu fiili de sonluluk içermeyen, süreklilik, isteklilik esaslarına sahip duyu fiillerdendir.

Ismail tooktun etin üzüp-culkup, söᅇü menen bıçırata çaynap, Seydeden tamak kızganganday okuraya tikteyt. “İsmail tavuᅇun etini parçalayıp, kemiᅇiyile birlikte çiᅇneyip, Seyde’den yemek kıskanıyor gibi bakıyordu.” (ÇA I: 373).

Bu fiilin *cat-*, *otur-*, *tur-* gibi yardımcı fiillerle de kullanımı yaygındır.

Boorsoktu tişinin dümbögü menen çaynap cattu. Maydan nanga çoŋ çoŋ süyköp, mülcüŋ mülcüŋ çaynap oturdu. “Ekmeğe bol bol yağ sürüp çiğneyerek oturdu.”(KTS 441).

em-: “Emmek, somurmak, meme veya emzikten süt emmek.”

Kop emse, içi köböt. “Çok emerse, karnı şişer.” (KTS 761). *Bala upçusun çigarbastan emip cattu.* “Çocuk emziğini bırakmadan emiyordu.”

kemir-: “Kemirmek.”

Cün töşögün çokko cakın alıp kelip, cagcayıp oturgan biröö katkan örüktü kemirüüdö. “Yün döşeğini ateşe daha yakın yere getirip yayılıp oturan biri kaysı kurusunu kemirmektedir.” (KTS 171).

mülcü-: “Kemirmek.”

Kono catpay, kepke toyboyt. Söök mülcüböy etke toyboyt. “Yatılı kalmadan, lafa doyulmaz. Kemik kemirilmeden, ete doyulmaz.” (KOS 43). *Biriŋdi biriŋ mülcüdüŋ.* “Birbirinizi yediniz.” (KOS 43).

toy-: “Yemek vs. iyecek, içeceklerle karnını doyurma, açlığı tamamen gidermek, yeterince yeme içme, doya yemek.”

Kursagı toygon soŋ, Dinar dalayga gül terdi. “Karnı doyduktan sonra, Dinar epeyce gezip çiçek topladı.” (KTS 601).

Bu fiil de istemli gerçekleşen, sonluluk içeren aktif duyu fiilidir.

Enenin kolunan kız toyboyt, erdin kolunan kuş toyboyt (AS). “Anne eliyle kız doymaz, yiğit eliyle kuş doymaz.” (KTS 601).

toy- duyu fiilinin *oozuna kara suu kelüü, özögü kararuu, özögü ooruu, özögü üzö tartuu* gibi anlamca kaynaşmış deyimleşmiş karşıt anlamlıları da vardır.

• **Oozuna kara suu keluu**: “Çok acıkmak, açlıktan karnı ağrımak.”

Oozuma kara suu kelip, kıyındık menen dem alıp, küyügüp kettim. “Karnım zil çalıp, zor nefes alıp, acı çektim.” (KTFS 230).

• **Özögü kararuu**: “Karnı zil çalmak, çok acıkmak, açlıktan hâlsiz düşmek.”

Emi ele çay içkenine karabastan, özögü kararıp, kezeginde tamşanıp koyot. “Biraz önce çay içse de, karnı zil çalıp, arada yutunmaktadır.” (KTFS 238).

• **Özögü üzö tartuu**: “Çok acıkmak.”

Kökönün oozuna kara suu kelip, özögü üzö tartkansıdı. “Çok acıktığından, Kökö’nün karnı zil çaldı.” (KTFS 238).

İkincil tat duyu fiilleri anlamsal özellikleri açısından diğer tat duyu fiilleriyle örtüşmektedir ve isteklilik, süreklilik, hareketlilik ve fiziksel temaslılık söz konusudur.

Sonuç olarak, algılamanın dil bilimsel ifadesini ve zihinsel sürecin başlangıcını oluşturan duyu fiillerinin, diğer sözcük öbekleri gibi sözcüksel anlam bilimi açısından geniş bir araştırma alanına sahip olduğu ve daha uzun uzun incelenmesi gereken konulardan biri olduğu ortaya çıkmaktadır. İleride konunun daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde başarıyla işlenmesi ve tartışılması arzulan durumlarımızdır.

Kaynaklar

- Abduldaev, E. - İsaev, D. (1969), *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü*, Frunze, Mektep.
- Abduvaliev İ. - Sadıkov, T. (1997), *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek, Soros.
- Ağaçsapan, Asuman (2002), *Dil Üzerine*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ahmatov T. - Mukanbaev, S. (1978), *Azırkı Kırgız Tili-Fonetika, Leksika*, Frunze, Mektep.
- Ahmetov T. - Ömüralieva, S. (1990), *Azırkı Kırgız Tili-Fonetika, Leksika*, Frunze, Mektep.
- Aksan, Doğan (2007), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aytmatov, Çingiz (1982), *Çıgarmalar*, I. ve II Cilt, Frunze, Kırgızistan.
- Barutcu, Özönder F. Sema (1999), “Türk Dilinde Fiil ve Fiil Çekimi”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, 56-64, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Benveniste, E. (1995), *Genel Dilbilim Sorunları*, Çev.: Erdem Öztokat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Calilov, A. (1996), *Azırkı Kırgız Tili*, Bişkek.
- Chomsky, Noam (2001), *Dil ve Zihin*, Çev.: Ahmet Kocaman, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Filizok, Rıza (2001), *Anlam Analizine Giriş*, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi.
- Guiraud, Pierre (1999), *Anlambilim*, Çev.: Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları.
- Günay, Doğan (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul, Multilingual.
- İbarretxe-Antunano, İ. (1999), “Polysemy and Metaphor in Perception verbs: A cross Lincuiistic Stady”, University of Edinburg.
- İbe, P. (2005), “Türkçede Ruh Durumu Eylemlerinin Biçim ve Yapı Görünümleri”, *Dilbilim İncelemeleri*, Ankara, Doğan Yayınları, s. 328-339.
- Jackendoff, Ray (1990), *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge.
- Kıran, Zeynel (2001), *Dilbilime Giriş*, Ankara, Seçkin Yayınları.
- Koptagel-İlal, Cünel (1991), *Tıpsal Psikoloji Tıpta Davranış Bilimleri*, 3. baskı, Ankara, Güneş Kitabevi Yayınları.
- Kuliev, K. (1998), *Semantika Glagola v Tyukskih Yazıkov*, Bakı.
- Musaoğlu, Mehman (2002), “Türkçe Öğretiminde Dil Bilgisinin Yeri ve Fiilin İncelenme Yöntemleri”, *Türkolojinin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nasılov, D. M. (1996), “Fiilin Leksik Semantiği ve Kelime Yapım Sınıfları Etkilemesine Dair”, *3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı*, TDK Yayınları.
- Ömüralieva, S. (2001), *Kırgız Tili, Leksika*, Bişkek.
- Öztokat, E. (1998), “Anlam Çözümlemesi: Temel Fransızcada ‘Duygu’ Sözlüksel Alanı”, *Dilbilim*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 155-178.

- Paduçeva, E. V. (2001), “K Strukture Semanticheskogo Polia ‘Vospriiatie’: na Materiale Glagolov Vospriiatia v Russkom İazyke”. *Voprosy Yazıkoznaniia*, Haziran-Temuz 2001, s. 82-92.
- Palmer, F. R. (2001): *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, Çev.: Ramazan Ertürk, Ankara, Kitâbiyat Yayınları.
- Porzig, Walter (2003), “Dil ve Ruh”, *Dil Denen Mucize*, Çev.: Vural Ülkü, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saparbaev, A. (1997), *Kırgız Tilinin Leksikologiyası Cana Frazelogiyası*, Bişkek, Soros.
- Tamba-Mecz, I. (1998), *Anlambilim*, Çev.: Necmettin Sevil, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Vardar, Berke (2001), *Dilbilim Yazıları*, İstanbul, Multilingual Yayınları.
- Viberg, Ake (1984), “The Verbs of Perception: A Typological Study in B. Butterworth, B. Comrie and O. Dahl (eds.)”, *Explanations for Language Universals*, Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 123-162.
- Viberg, Ake (2001), “Verbs of Perception”. *Language Typology and Language Universals*, Ed.: Martin Haspelmath (ed.); Ekkehard König (ed.); Berlin, Germany: de Gruyter; pp. 1294-309.
- Whorf, Lee Benjamin (2001), “Dil ve Mantık”, *Dil Yazıları*, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaylagül, Özen (2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C 2, S 1, s. 17-51.
- Yudahin K. K. (1994), *Kırgız Sözlüğü*, C 1-2, Çev.: A. Taymas, 3. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1965), *Kırgızko Rusko Slovar*, Moskva.